

Hányadvirágzás? — avagy egy nemzedék útjain

KONCSOL LÁSZLÓ: NEMZEDÉKEM ÚTJAIN

Fábry Zoltán korszakolta emígy a csehszlovákiai magyar irodalmat: első-másod-harmadvirágzás. Aligha tagadhatjuk már, hogy a *virágzás* kifejezés, ami ennek a jobb sorsra érdemes irodalomnak létezési feltételeit illeti, eufemizmusnak bizonyult. Eufemizmusnak és mindent vagy talán csak sokat el-takaró metaforának, amely eleve lemondott az irodalomtudományban is nélkülözhetetlen és megbízhatóbbnak bizonyuló egzaktabb fogalmazásról; amely akarata ellenére helyet és teret adhatott olyan tetszetős elméleteknek, mint a nemzetiségi irodalom „hídszerepe” (ezt az előfeltevést manapság például szlovák irodalomtörténészek cáfolják); és egyáltalában: csupán egy bizonyos időszak segédfogalmaként lehetett helytálló, megelőzve a tudományos kutatást, de semmiképpen sem helyettesítve azt. Igaz ugyan, hogy Turczel Lajos, Csanda Sándor és Fónod Zoltán munkái számos lényeges adattal, összefüggés megláttatásával, gyarapításával gazdagították magyar irodalmi tudunkat, Görömbei András nagyívű monográfiája pedig használható anyaggal szolgált a csehszlovákiai magyar irodalom történetének megírásával (az 1945 utáni időszakra vonatkozólag), Czine Mihály, Pomogáts Béla, Sándor László dolgozatai, kritikái, beszámolóí pedig színvonalas hozzájárulások egy nemzetiségi irodalom státusának, hatókörének és lehetőségeinek elemzéséhez. Ami azonban hiányzott és jószerivel még ma is hiányzik: a nemzetiségi irodalom lényegének és létének *összehasonlító* szempontú átvilágítása; annak földerítése: hol a helye az európai és a nemzeti irodalmak egymást kölcsönösen feltételező rendszerében. Hiányzik továbbá az az értékelő, az értékeket valóban az esztétika szigorú mérlegére tevő elemző munka, amely nem „virágzás”-ként, nem kizárólag közösségi tettként mutatja be, hanem az önelvűséget és szolgálatot, a művészi magatartást és helyzettudatot egyként a magyar irodalom, a kelet-közép-európai irodalmak, valamint (s ez nem túlzás) a világ-irodalom hasonló teljesítményeivel veti egybe, osztályoz, ha szükséges, történetileg gondolja végig anyagát. Amíg mindez nem születik meg, addig a me-revnek ható kronológiához ragaszkodva a legegyszerűbb és legcélszerűbb szempontot alkalmazhatjuk, nevezetesen a „generációs” vizsgálatot. Ugyanis éppen mert nemzetiségi irodalomról van szó, anélkül, hogy abszolutizálnánk egy adott irodalom jelzőként leírt, ám nem minősítésként használt meghatározóját, a nemzetiségi lét feltételeinek változásait és ebből következőleg az irodalom alakulásának, nemzedékek berobbanásainak lehetőségeit együtt kell látnunk. Ami annyit is jelent, hogy olyan politika- és művelődéstörténeti háttér-információkra van szükségünk a helyesebb ítélkezéshez, amelyekkel egyelőre nem, vagy csak kevésbé rendelkezünk. A csehszlovákiai magyarság 1945 utáni őszinte története még megíratlan, a kutatók nem tárták föl azt a sajtóban és főleg levéltárakban megbúvó anyagot, amely leszámolhat a legendákkal, eloszlatná a gyanút a furcsa elhallgatásokkal kapcsolatban, s végre igaz szóval és becsületesen mutatná ki a megannyi hányattatásnak egyelőre erőteljesen csupán néhány szépirodalmi alkotásból kiolvasható historikumát. Aligha tetszik elegendőnek, ha Fábry Zoltán egyébként dokumentum erejű

kritikáinak, vitairatainak gyűjteménye jelenti a szóban forgó korszak művelődéstörténetét, ehhez mindenekelőtt intézmény- és sajtótörténetnek kell párosulnia; s azt a kulturális közeget, az irodalom mellett a színház-színjátszás, a képzőművészetek intézményes akadályait és ösztönzőit kellene (volna jó!) ismernünk, amelyekből a csehszlovákiai magyarság kultúrájára következethetnénk.

Ebből a szempontból tekintve kivételesen fontos Koncsol László új tanulmánykötete, amelynek sorsa (megannyi hányattatása!) eleve jelzi: miféle gátak magasodhatnak egy gondolkodó csehszlovákiai magyar értelmiségi előtt; akinek sorsa mintegy reprezentálhatja egy nemzedék törekvéseit, „dicsőségét és kudarcait”; s amely kötet szerencsésen hozza tudomásunkra, miféle erők rejlettek, jelentkeztek, olykor haltak el a csehszlovákiai magyarság kulturális öntudatosodásának folyamatában. Éppen ezért ez a tanulmányokat, interjúkat, levelezésközlést, köszöntőt, nyelvi-poétikai elemzést, nekrológot, fordítói műhelyvallomást, irodalomtörténeti áttekintést tartalmazó kötet kétszeresen is jelzi: milyen feladatok előtt állt (s jórészt áll még mindig) az a nemzedék, amely különböző művészeti ágakból verbuválódva, a színvonalas csehszlovákiai magyar művészet (és művelődés) megteremtésén fáradozott, miután a történelem rosszul feltett kérdéseire az illetékesektől részben rossz, részben kényszerű válaszok érkeztek. Jelzi e kötet egységes műfaji természetű megszerkesztettségének hiánya, nevezetesen az, hogy a felsorolt műfajok szinte mindegyik ciklusban megtalálhatók, Koncsol Lászlónak ezért esszéistának, műfordítónak, riporternek, kommentátornak, irodalomtörténésznek kell lennie egy személyben, ritkán adhatja át magát a művészetbe feledkezés gyönyörteljes óráinak, sosem feledkezhet meg a szolgálatról, az őrjáratról, nem fáradhat bele az értékek tudatosításába, a tanulságok levonásába, a figyelmeztetésbe. De jelzi a kötet és a kötet szereplőinek sorsa, annak a nemzedéknek fájdalokkal-csalódásokkal teljes útja, amelyről Koncsol László és riportalanyai híven beszámolnak.

Természetesen célja a szerzőnek, hogy tudatosítsa egy nemzetiségi művelődés megkülönböztető jegyeit, amelyek olykor az adott és nem túlságosan tág lehetőségeken belül kaphatnak szilárd formát, olykor mindössze magatartásformákban tanúsíthatják például előadóművészek és nemzetiségi ihletnek összetartozását. De célja a szerzőnek egy folyamat fölvezetése is, mindenekelőtt az irodalomé (nemzetiségről lévén szó, a leginkább nyelvhez kötött és ezért a nemzetiség problémáira a legérzékenyebben reagáló művészeté), amellyel kapcsolatban az irodalom megjelenését, népszerűsítését biztosító vagy gátoló intézményrendszer „magatartása”-nak elemzése ugyan nem feladata a szerzőnek, de amely ott munkál a háttérben: a teljesületlen, megvalósulatlan lehetőségekben (Grendel Lajosnak az Irodalmi Szemle 1989. 4. számában közölt írása elemző módon mutatja be az irodalom mechanizmusában beállt zavarokat, s ennek következményeként kritikusi elhallgatásokat, más szerzők kivonulását az irodalomból, illetve általában az érték szempontjának háttérbe kerülését). „Kegyetlen a művészet; a legnagyobb művek ára életünk” — írja Koncsol László tőle nem szokatlan személyességgel a költő (s ezúttal nem festő) Szabó Gyuláról. „Értelmiségünk hiányos szakmai fölkészültségéhez idegi fölkészületlensége is társul” — bukik ki belőle példás őszinteséggel a szó akkor, amikor a nagyszerű festő, Bacskai Béla korai halálát gyászolja. Ugyanitt nevezi „tragikusnak” nemzedékét, a háborús gyermekkort, az üldöztetéseket, az állandó változásokat, az újrakezdés kínjait

emlegetve, s emellé odatéve a hagyománytalanságot is. Áruklódó jel: Koncsol László tanulmánykötetében egyetlen tanulmány sem foglalkozik a két világháború között létezett csehszlovákiai magyar irodalommal; s a „hagyományt” földolgozó Turczel Lajos igen fontos kötetei is csupán az első anyagfeltárás feladatát vállalhatták. Még kevés az olyan monografikus munka, mint Gyüre Lajosé a *Kassai Naplóval* kapcsolatban; és talán még az sem tudatosodott kellőképpen, hogy például Komlós Aladár és Simándy Pál e tájról indult; hogy Márai Sándor a pozsonyi *Tűznek*, a *Kassai Naplónak*, a *Prágai Magyar Hírlapnak*, majd a szintén prágai *Új Szellemnek* volt szorgalmas és becsült munkatársa (szinte 1930-ig vett részt a szlovákiai magyar írói vállalkozásokban); hogy Féja Gézának az 1930-as években rovata volt a *Magyar Írásban*. Nem is szólva olyan színvonalas és az egyetemes magyar irodalom szempontjából is becses anyagot tartalmazó folyóiratról, mint az előbb említett *Új Szellem*. Joggal szerepel a Fábry—Koncsol-levelezés néhány darabja a kötetben: de sem a két világháború közötti korszak, sem az 1945 utáni periódus irodalmát nem szűkíthetjük le Fábry tevékenységére, Varga Rózsának a *Magyar Nap* körül végzett vizsgálódásai, illetve Forbáth Imrével kapcsolatos kutatásai más értékeket is fölmutattak már. Ami azonban rendkívül figyelemre méltó: viszonylag korai periódusra, Koncsol László főiskolai tanulmányainak idejére esik az *Ifjú Szívek* létrejötte, s ennek a kulturális együttesnek tevékenysége indított el költőt-festőt-szerkesztőt-író pályáján. Irodalmi hozadékáról Koncsol többek között ezt írja: „... valószínűnek látszik, hogy irodalmunk a *Férfikort* Tözsér Ifjú Szívek-élményének, talán éppen a Fábry által is tudatosított vers—dal—tánc anyanyelv-hármaság többéves belső, papi, beavatotti, szentségközvetítői élményének köszönheti.” Koncsol természetesen nem áll meg itt, s hangsúlyozza a népnyelv és a néptánc jelentőségét a nemzetiségi öntudatosulás történetében, ám ezzel párhuzamosan és ezzel együtt a „modernista” kihívások szerepét is: S az indulás nemzetiségi-nyelvi-népi meghatározottsága például Cselényi László esetében kitűnően egészül ki az újszerű versformálás igényével: a gyermekkori és a párizsi élmények kifejeződése egymást felváltó költői korszakokban realizálódik, ám mégsem ellentétesek, hanem egymás folytatásaiként hatnak e költői korszakok.

Visszatérve az *Ifjú Szívek*-együttesre, minden bizonytal a kulturális szolgálatra szerveződött együttes maga sem tudta, hogy azt igyekszik beteljesíteni, amit Márai Sándor egy szép vallomásában a nemzedék közös ihletének nevezett, és amely nélkül nem alakulhat ki nemzeti irodalom és művészet (így nemzetiségi irodalom és művészet) sem. A nemzedék nem pusztán kronológiai problémaként jelentkezik, hanem a történelem által egyként sújtott, a korszakváltást érzékelő, olykor siettető, máskor keserűen tapasztaló nemzetiségi értelemiségié azonos élményének tudatosulásaként. „Mi vagyunk az utolsó nemzedék — töpreng el Koncsol egy helyütt —, amely még a szülőföld ősi, természeti állapotát is látta, sőt a játék és a munka nyelvén párbeszédet is folytatott vele, s együtt alakult át, már amennyire egy ember át tud alakulni, a teljesen megváltozott tájjal és világgal.” Majd felsóhajt: „micsoda írói lehetőség: méltó megformálása egész nemzedékünket a világirodalomba emelhetné”. Ezt a passzust elolvasva döbbenünk rá arra, hogy bár Dobos László, Mács József, Duba Gyula regényei erővel és becsületesen ábrázolják a meghurcoltatás esztendeit, illetve a faluról a városba került csehszlovákiai magyar értelmiségi kallódását vágyai és lehetőségei, nem eléggé átgondolt igényei és szükségszerű (?) kudarcai között, ennek az irodalomnak legalább

olyan fontos alkotásai azok a lírai-szociográfiai, emlékezéstől átítatott beszámoló, amelyek egyes falvak-tájak felfedezését adják, látóköreinkbe emelve annak múltját, kiemelve egy-egy emberi sorsot, s ezen keresztül Szlovákia magyar lakta vidékeit felfedezve a magyar tudat számára. Duba Gyula, Zalabai Zsigmond és Turczel Lajos (valamint mások) műveire gondolunk, amelyek ugyan a szépirodalom és a szociográfia határán helyezhetők talán el, de amelyek lényegében a Koncsol László által megfogalmazott gondolatot példázzák. Másutt Koncsol László egy „Leško utcai szobáról” állítja: érdemes volna könyvet írni róla, a „zsúfolt és rideg kollégiumi szobáinkból ez a különös, diákos, szellemileg rendkívül termékeny családi légkör, ez a lelket és képzeletet felszabadító otthon csábított oda bennünket...” A nosztalgia nem (csupán) a tünékeny ifjúságnak szól, hanem a nemzedéknek, amely „közös ihletben” indult sokfelé ágazó útjára. Oda gondol vissza a sikeres operanékes, Kovács Lajos is (az 1976-os interjú idején az olmtüzi opera tagja!): „Emberileg például hiányoznak az egykori intenzív baráti beszélgetések és eszmecserék, ezek az egykor sokat nyújtó, erősítő szellemi tornagyakorlatokat jelentették az életben.”

S hogy Koncsol László kötetében többször találkozunk ilyen óhajokkal, gyakorta állnak igéi feltételes módban, egyben az élmények-lehetőségek megvalósulásának esélyeire is engednek következtetni. A könyvet olvasgatva, nem a tehetségek hiánya tűnik szemünkbe, éppen ellenkezőleg: azok (meglepő) bősége. A recenziók érdekes munkákról szólnak, a finom elemzés megbecsülnivaló értékeket mutat föl, ám leginkább „történelmi vázlat”-ként minősített áttekintésében, amely „A csehszlovákiai magyar költészet a második világháború után” címet viseli, kimondatlanul is jelen van a hiányérzet: ennek az irodalomnak vannak már figyelemre méltó költői teljesítményei, de még az együtt indult, nemzedéki csapatban föltűnt költők sem voltak képesek megteremteni a költői irányokat, a költészetet; így a tanulmány (ez nem hibája, mindössze ténymegállapításra szorítkozunk) inkább ad költői portrékat, önálló kis fejezetben fölrajzolt gyorsfényképeket, mint kísér figyelemmel egy irodalmi folyamatot. Kiegészítésül ismét Grendel Lajos dolgozatára hivatkozunk: a csehszlovákiai magyar irodalom egyetlen, kimondottan irodalmi folyóirattal rendelkezik, amely így szükségszerűen „népfrontos”, kevés lehetőséget biztosít költői iskolák, áramlatok, irányok számára (jóllehet, az Iródia erőteljes jelentkezése, majd erőteljes visszaszorítása, illetve a folyóiratnak a jövő irodalmát bemutatni vágyó rovata a múlthoz képest jelzi a változást); ugyanakkor Jugoszláviában a *Híd* vagy az *Új Symposion* téveszthetetlen egyéni-egyedi jelleggel rendelkeznek, eltérő ars poeticák elkötelezettjeinek organumai. Ami pedig Koncsol szintén számos kitűnő elemzést tartalmazó „történelmi vázlat”-át illeti, itt inkább az egyes költőknek szánt terjedelem, néhány óvatos megállapítás játssza az értékelés szerepét; fogalmazása talán egy fokkal tapintatosabb, egy fokkal leíróbb jellegű, mint az kívánatos lenne. Azt is el kell azonban ismernünk, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom jelenlegi helyzetében éppen a *kritikával* szemben a legnagyobbak a fenntartások. A kritika (mindenféle kritika) szabadsága a szellemi élet nagykorúságának fokától függ és természetesen (nyíltabban szólva) a szellemi élet szabadságától is. Ahol bármily okból kifolyólag, bírálhatatlan nagyságok előtt hódol a társadalmi etikett, ott a kritika ellenállásba ütközik. Ahol egyetlen irodalmi folyóiratban kénytelen publikálni szinte mindenki, ott előbb-utóbb (a szakkritika és szakkritikusok csekély száma miatt) mindenkiből egy időben lehet recenzens és meg-

bírált (én írok rólad, te rólam). S ez nem feltétlenül egészséges állapot. Nyilván a szakkritika igényétől vezettetve üdvözli Koncsol László a valóban tehetséges ifjú recenzens kötetét, rámutatva Alabán Ferenc botladozásaira, amelyek — tesszük hozzá a magunk részéről — nem kizárólag a kritikus félrelépései, hiszen előtte viszonylag kevés a követhető és követendő jó példa.

Visszatérve Koncsol *történelmi vázlatához*, az igazsághoz hozzátartozik, hogy kötetének más helyein olvasható elemzéseivel együtt kell olvasnunk ezt az inkább történeti, mint költészettörténeti tanulmányt, az anyag jellegénél fogva igényli számos olyan — külsődlegesnek ható — tény, adat közlését, amely az olvasó informálását szolgálja, s csak közvetetten segíti az egyes versek interpretálását. S mert *portrévázlatokat* enged meg a korlátozott terjedelem, inkább a további szemlélődéshez nyújt jó szempontokat Koncsol László, olykor valóban csupán körvonalazva az egyes költői teljesítményeket. Nyilvánvaló, hogy élő-alakuló költői életművek még számos meglepetéssel szolgálhatnak, s ezek visszafelé módosíthatják Koncsol megállapításainak érvényességét. Esetleg mellékesnek gondolt eszközök egy újabb költői korszak eszközrendszerét sejtetik, készítik elő. Mindez azonban nem hitelteleníti benyomásunkat: egyelőre ennek az irodalomnak nincsen még *reprezentatív költészete*, vagy pedig az elemző vizsgálódásnak még nem sikerült föltárnia ennek a költészetnek a lényegét. Félreértés ne essék; ez nem csökkenti az egyes, általános elismertségnek joggal örvendő költők fontosságát: Tózsér Árpádot és Cselényi Lászlót, Ozsvald Árpádot vagy Zs. Nagy Lajost már nem lehet kihagyni a magyar líra monografikus feldolgozásával majdan szolgáló nagy műből, ők jó néhány antológiadarabot is megalkottak már. De Koncsol végkövetkeztetését jogosnak érezzük: „Kétségtelen, hogy a csehszlovákiai magyar költészet mai világképe nem egységes, s a lírai szubjektum viselkedését tekintve nem is teljesen megnyugtató”. Ami a mondat első felét illeti, talán nem fogható föl elmarasztalásképpen, a mondat második fele azonban már hiányérzetről tanúskodik. Egyet lehet avval is érteni, hogy ezért a hiányérzertért nem bizonyosan a bemutatott költők a felelősek (vagy: nem kizárólag ők). Talán a szellemi élet egésze (súlyal a magyar szellemi életé, amely nem figyeli eléggé, de a szlovákiai magyar szellemi életé is, amelynek megosztottsága és helyzete külön stúdiumot igényelne, és nem kevésbé a szlováké, amely elenyésző kivételtől eltekintve alig-alig látszik tudomásul venni, s amelynek egyes tagjai csupán az utóbbi években vetették föl a maguk számára a nemzetiségi irodalom és kultúra problematikáját, minősítésének módszertanát).

Koncsol László maga is érzi, hogy nemzedéke nagy reményekkel indult el az alkotás útján, s jórészt önhibáján kívül, nem mindent tudott megvalósítani a maga elé kitűzött célokból. Koncsol László életrajzában is elég tekintélyes számú fordulatot találunk: a kiadói szerkesztéstől a „szabadúszásig”, a nyomdai korrektorságtól a falutörténész státusáig. Nemcsak neki, nemzedéke számos tagjának hiányzott és még ma is hiányzik a „független nyugalom”, amelyben a „dal megfoghat”. De akad-e régiókban olyan táj, és akad-e valaha, ahol íróember önfeledten és a történelem viharaitól érintetlenül élhetett-alkothatott? Koncsol László kötetében roppant vállalkozásokról kapunk hírt, nagy elszánásokról, olykor kitűnő teljesítményekről, máskor derékba tört életokról. S rengeteg adatot kapunk egy ígéretes nemzedékről, amelynek történetével, sorsával Koncsol László adósunk maradt. Ugyanis olyannyira érdekesen írt az *Ifjú Szívek* kezdeti lépéseiről, oly színesen rajzolta meg (interjúiban is) néhány alakját, oly meggyőzően mutatta be a diákos hevület

Fontosságát, hogy nem szívesen vennénk, ha ezt a történetet nem formálná meg. Lehet, hogy önéletrajzi elemekkel átszótt lírai beszámoló lenne egy csodálatos ifjúságról; lehet, hogy objektív ítélkezés ígéret, kezdet, teljesítmény irányáról. Ám mindenképpen a nemzetiségtörténet egy fejezete, amely nélkül tudásunk hiányos marad. Pedig — s erre Koncsol kötete is buzdít — minden értéket, minden önmegőrzési szándékot számon kell tartanunk, magunk miatt, s a jövő kedvéért és hasznára. (*Madách, 1988.*)

FRIED ISTVÁN

OLASZ FERENC FOTÓJA